

În aceste condiții, prezentarea enigmaticului monument de la Uilacul Șimleului, cu parafrazări discutabile ale textului lui V. Vătășianu¹⁶, apare hazardată, mai ales cînd este făcută cu pretenția de a reveni asupra datei. Este normal ca discuția asupra eventualei derivări din tribunele peste colaterale a galeriilor existente în grosimea zidurilor să imbrace forme interrogative („tribunele laterale, inexplicabil de înguste” – p. 30, r. 17), dar acestea se situează în puternic contrast cu datarea categorică „în jurul anilor 1270–75” (p. 53–54). În ceea ce privește originea acestor galerii, ar putea fi luate în considerare și galeriile de circulație care apar în arhitectura unor biserici romanice din Normandia (Coutances, Cérisy-la-Forêt, St. Étienne din Caen ș. a.), bineînțeles fără pretenția stabilirii unei influențe directe întrucît la Uilacul Șimleului nu poate fi invocat rolul funcțional, de asigurare a legăturii la nivele superioare între turnurile de vest și zona transeptului, pe care îl au aceste galerii în bisericile normande¹⁷. Ar putea fi însă, un

dei – presupusă gotică – cu nava, continuitatea profilului romanic de la planul de naștere al semicalotei care acoperă absida, precum și lipsa unor arcade de comunicare cu presupusele colaterale, în afară de un gol cu arc semicircular pe latura de sud.

– Autorul confundă nivelele la turnul bisericii din Uilacul Șimleului (p. 30, r. 3–9), scăpînd din vedere existența unui prim etaj, inclus în prisma cu baza patrată și luminat prin goluri circulare, caracterizate drept cisterciene la p. 54, r. 2–3. Deasupra acestui etaj se ridică încă trei nivele, rezultate din compartimentarea prismei octogonale, biforele situîndu-se în consecință la etajul III.

– Ferestrele originare, cu arc semicircular, de la nava bisericii din Abram, nu sînt identice cu cele ale zidului de vest, refăcut ulterior (p. 31, r. 2–5), acestea din urmă avînd la partea superioară forma de arc plat, ceea ce corespunde perfect distanței dintre etapele respective de construcție.

– La p. 42, r. 12–14, autorul caracterizează drept „un portal scund dar foarte larg, de formă semicirculară”, arcada deschisă ulterior pentru realizarea comunicării cu pridvorul tardiv de pe latura de nord.

– Ipoteza acoperirii navei de la Șistea cu o boltă semicilindrică (p. 50, r. 10–15), este nejustificată, întrucît zidurile cu grosimea de 50 cm nu ar fi putut suporta împingerile unei boltiri cu deschidere de 6,08 m (conform relevuului din fișa de inventar). De altfel, ipoteza este în contradicție cu afirmația de la paragraful următor, conform căreia nu se cunosc pînă în prezent exemple de bolti romanice la navele bisericilor-sală

exemplu de reproducere formală, prin transmisiuni succesive, a unui element care și-a pierdut semnificația. În orice caz, credem că încercarea de explicare prin analogie cu adevăratele tribune de la nivelul superior al colateralelor, așa cum apar – de exemplu – la bazilica Sf. Gheorghe din Praga, nu poate conduce la o concluzie satisfăcătoare.

De asemenea, apare prematură caracterizarea bisericii din Albiș ca o construcție cu cor fortificat, de tipul bisericii Cîndeștilor din Rîu de Mori-Suseni sau al bisericii reformate din Ocna Sibiului, la care adăugăm exemplul corului fortificat care precede absida semicirculară a bisericii evanghelice din Cisnădie¹⁸. Turnul de la Albiș, nesemnlat de prof. Vătășianu, dar relevant în fișa de inventariere, este desaxat față de navă. Latura scurtă a navei, opusă turnului, prezintă la colțuri rotunjirile muchiilor care apar adesea la construcțiile ridicate în secolul al XVIII-lea. Existența boltirii pe ogive la primul etaj al turnului, – formula pe care, personal, nu am întîlnit-o în

din Transilvania. În realitate, există biserică-sală de tradiție romanică cu nava boltită semicilindric, cum sînt, de exemplu, biserica Buna Vestire din Almașu Mare – Joseni jud. Alba Iulia și biserica mănăstirii Rîmeți.

– Afirmația că biforele încheiate în unghi ascuțit de la Mișca ar fi opera unei refaceri (p. 54–55), nu ține seama de existența acestei forme la turnurile romanice din Cetatea de Baltă și Sincraiu de Mureș. Credem, dimpotrivă, că biforele de la nivelul V (și nu de la „cel de al doilea registru”) reprezintă singurul element care ar justifica datarea – cu rezerve – în jurul anului 1300, toate celelalte aspecte structurale și formale regăsindu-se în arhitectura goticului transilvănean pînă aproape de mijlocul secolului al XVI-lea.

¹⁶ V. Vătășianu, *Op. cit.*, p. 70.

¹⁷ Jean Bony, *La technique normande du mur épais à l'époque romane*, în „Bulletin monumental”, Paris, 1939, p. 153–188.

¹⁸ Pînă în prezent, turnul de apărare ridicat deasupra corului bazilicii din Cisnădie a fost considerat ca operă a fortificării efectuată după 1493 (V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 591). La vizitarea monumentului, în 1958, dr. Joachim Fait, directorul Institutului pentru protecția monumentelor – Filiala Berlin – din R.D.G., mi-a atras atenția asupra clarității cu care fațada de est a navei centrale romanice – conservată integral – se țese cu primele două nivele executate din piatră, ale turnului. Adăugarea a încă două etaje la turnul corului, precum și suprainălțarea na-

interiorul turnurilor transilvănene la nivele destinate exclusiv apărării ci numai la încăperile cu rol de tribună, capelă sau loc de intrare în biserică –, ar constitui un lux neobișnuit în tratarea funcțională a dispozitivelor de fortificație, S-ar putea, deci, să ne aflăm în fața unei nave refăcută ulterior, cu modificarea orientării și nu este exclus ca presupusul cor fortificat să fie în realitate un turn clopotniță cu tribună la primul etaj. Elucidarea acestui aspect va fi posibilă prin efectuarea unor sondaje, care să cerceteze eventualitatea existenței unei arcade înzidite ulterior, la etajul I, racordarea turnului cu nava – în special pentru latura navei situată în retragere față de turn și orientarea bisericii.

Prezentarea unui grup de monumente aparținînd aceluiași stil implică o triere atentă a exemplelor semnificative. Încărcarea textului cu elemente neconcludente, la care nu pot fi constatate – în stadiul actual al cercetărilor – nici măcar influențe de tradiție romanică¹⁹, contribuie la accentuarea confuziilor.

vei, sînt sensibil diferențiate prin executarea lor în cărămidă.

¹⁹ Biserica reformată din *Cetariu* cuprinde – conform afirmațiilor autorului – „în construcția turnului, pînă la înălțimea primului etaj, un fragment original” (p. 42, r. 19–20), construit din cărămizi ale căror dimensiuni constituie pentru autor un element de datare la sfîrșitul secolului al XIV-lea, începutul secolului al XV-lea.

Din etapa originară de construcție, biserica reformată din *Hodaș* păstrează numai partea de vest a navei, cu fragmente de picturi care – conform afirmației autorului – nu pot fi anterioare secolului al XV-lea (p. 44, r. 8–16). Nu există deci argumente, în stadiul actual al cunoștințelor, pentru clasarea fragmentului de navă în epocă romanică, dată fiind frecvența acestui tip de plan în Transilvania. Biserica din *Fughiu* este inclusă în studiul arhitecturii romanice din Bihor în baza unor ferestre „semicirculare” (p. 46, r. 4–5), care apar dreptunghiulare în figura 32 de la p. 43. Este evident că forma actuală a ferestrelor este rezultatul unor modificări, dar ea nu permite aprecierea formei originare. Biserica din *Haieu*, construită din cărămidă și piatră și refăcută în 1857, păstrează „un nucleu de piatră de calcar original, databil spre sfîrșitul secolului al XIII-lea” (p. 49, r. 13–19). Deducînd din această formulare existența unui emplecton cu paramente refăcute ulterior, ne întrebăm în ce măsură este posibilă încadrarea în arhitectura romanică a unei biserici-sală cu cor patrat, la care nu se cunoaște proporția refacerilor.

Arh. EUGENIA GRECEANU

V. DRĂGUȚ: „PICTURA MURALĂ DIN TRANSILVANIA”*

Rezultat al unor îndelungi cercetări, studiul de față umple un gol de multă vreme resimțit în literatura noastră de specialitate: o sinteză asupra picturilor murale din secolele XIV–XV, aflate în bisericile românești din Hațeg, Zarand, Bihor, Banat.

Structura cărții este complexă. Pe scheletul cronologic, dar depășindu-l, atît pe el cît și obișnuita interpretare (prezentă aici în măsura în care se întretese cu propria problematică a studiului) a faptelor istorice de

ordin politico-social, cu ecurile lor pe plan artistic, autorul sondează materialul de studiu, urmărind niște coordonate clare, care îl conduc spre ridicarea unui edificiu alcătuit din cîteva idei mari spre care converg atît analiza detaliată, stilistică și iconografică, cît și concluziile care se impun cititorului cu o evidentă logică de necontestat.

Prima dintre marile idei ale studiului este urmărirea pașilor picturii murale românești din Transilvania spre definirea unui profil

propriu. Este urmărită astfel, evoluția acesteia de la faza împrumuturilor din pictura occidentală, considerate ca un „mijloc necesar pentru asigurarea îmbogățirii și diversificării creației artistice locale”, la cea a „primelor sinteze locale”, reprezentată prin ansamblurile de la Leșnic, Crișcior, Ribița etc., opere datorate în mare parte unor zugrăvi români care folosesc alături de elemente de tradiție bizantină și unele româno-gotice provinciale, devenite tradiționale, conferind lu-

erărilor o notă specific transilvăneană și evocând „aspirațiile mediului românesc”. Urmind același fir evolutiv, sînt analizate elementele care conlucrează la realizarea unei noi sinteze stilistice în secolul al XV-lea; printre acestea un rol preponderent îl au legăturile cu ambianța artistică mai elevată din Țara Românească — influențată la rîndul său de pictura paleologă bizantină — și, pentru a doua jumătate a secolului, cu Moldova lui Ștefan cel Mare. Astfel, „artiștii locali vor izbuti să realizeze opere de autentică valoare, atît prin ordonanța mijloacelor de expresie cît și prin armoniile interioare”.

Chiar dacă fundalul istoric nu este prea întins, unele elemente revin ca un leitmotiv, ele fiind necesare înțelegerii fenomenului artistic românesc din Transilvania în totalitatea sa. Este vorba de consecințele pe plan artistic ce decurg din situația militară și politică a cnezilor români în secolele XIII—XV, cnezi care dobîndeau prin propria vitejie dreptul de a ridica pe domeniile lor lăcașuri din zidărie, precum și de determinarea importanței relațiilor acestora cu Țara Românească și cu Moldova.

Pornind de la acest ultim punct, autorul analizează în profunzime în special aportul influenței muntenești la definirea stilului picturii din secolul al XV-lea și evidențiază posibilitatea ca aceste lucrări să servească la cunoașterea anumitor faze ale dezvoltării picturii din Țara Românească însăși, faze necunoscute nouă datorită dispariției monumentelor. În aceste legături autorul relevă o unitate spirituală românească, bază a unor mărețe înfăptuiri viitoare.

În prezentarea cărții nu se poate trece peste partea sa analitică deosebit de valoroasă atît pentru cunoașterea fiecărui monument în parte și a locului său în istoria artei feudale românești, cît și pentru stabilirea unor repere de datare (puține monumente sînt datate exact prin inscripții), pentru determinarea originii sau locului de formare a meșterului care le-a zugrăvit.

Analiza evidențiază valoarea artistică a monumentelor și dezvăluie numele unora dintre primii maeștri ai picturii românești, artiști care dacă ar fi beneficiat de condiții favorabile s-ar fi putut constitui într-o adevărată școală.

Însoțit de un bogat și util aparat critic, de un index iconografic și de ilustrații (al căror număr se cerea poate a fi mai mare — ținînd seama de problemele ridicate — și a căror selecție ar fi trebuit să cuprindă și elemente de comparație, puse în paralel), studiul se impune atît prin calitățile sale proprii, dar mai cu seamă prin aportul adus la cunoașterea unor noi zone ale artei românești.

Bogăția informativă, adîncimea analizei, descifrarea unor anume sensuri ideologice-mobilizatoare în unele scene, concluziile trase de autor, fac din acest studiu o fereastră deschisă spre lumea cnezilor români din Transilvania secolelor XIII—XV, „a căror viață nu era încă cu totul diferențiată de cea a țărănilor din mijlocul cărora se ridicaseră de puțină vreme” și ale căror ctitorii, deși modeste, reprezintă un mod de afirmare și nu numai simple lăcașuri de cult.

* București, ed. Meridiane, 1970.

TEREZA SINIGALIA

MARIN MATEI POPESCU: „PODOABE MEDIEVALE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE” *

Volumul „Podoabe medievale în țările române” datorat lui Marin Matei Popescu are o dublă menire: cea de a oferi specialiștilor un prețios instrument de lucru — primul catalog al bijuteriilor medievale laice aflate pe teritoriul nostru — și cea de a pune la îndemîna iubitorilor de frumos o lucrare în care partea strict științifică este completată de un album cu reproduceri alb-negru și color, ilustrînd cele mai reprezentative piese sau ansambluri, în amănunt descrise în catalog.

Lucrarea cuprinde trei părți, al căror fir de legătură îl constituie atît tematica generală pe care și-o propune autorul — selectarea, după criteriul valorii artistice și documentare, și analizarea podoabelor medievale — cît și referirile la o piesă sau la un grup de piese, care revin pe parcurs în legătură cu tratarea problemelor de tehnică, de evoluție și cronologie, sau cu stabilirea repertoriului în funcție de utilizare.

Partea cea mai importantă și mai valoroasă a lucrării este cea de-a doua — catalogul propriu-zis. El este precedat de un studiu introductiv și urmat de partea ilustrativă.

Studiul introductiv urmează cîteva direcții: a) stabilirea, în mare, a cadrului istoric și social în care au apărut și au fost folosite obiectele de podoabă din materiale prețioase (numai acestea constituie obiectul studiului); b) determinarea principalelor zone din care

se importau, în diverse epoci, bijuteriile; c) o amplă parte referitoare la problemele de meșteșug: dotația atelierelor, principalele tehnici folosite pentru realizarea și finisarea podoabelor, cu marcarea efectelor de ordin estetic obținute din acestea și din decorare; d) prezentarea repertoriului de forme al diverselor tipuri de podoabe. În cadrul acestui subcapitol, analiza obiectelor se amplifică și se adîncește. Alături de descrierea exemplarelor celor mai valoroase se fac referiri, prin analogie, la obiecte similare, originare din zone geografice mai îndepărtate sau mai apropiate, cu care respectivul obiect seamănă ca factură, ca formă sau decor — aceste date servind fie la datarea lui, fie la stabilirea originii obiectului. Sînt stabilite astfel caracteristicile, pentru fiecare epocă, ale obiectelor din o anume categorie.

Studiul introductiv reprezintă sinteza fișelor catalogului.

Catalogul — cuprînzînd 215 fișe — este organizat după criterii sever științifice. Obiectele sînt grupate pe tipuri: cercei, diademe, ace de păr, podoabe de purtat la gît, brățări, inele, podoabe vestimentare (aplice metalice, copci și broșe-agrafe, nasturi, garnituri de curea, paftele). În cadrul acestor grupaje, obiectele sînt prezentate în ordine cronologică. Alături de o descriere destul de detaliată a obiectului (formă generală, decor,

transcrierea inscripțiilor — dacă există, starea de conservare), folosită în unele cazuri și pentru stabilirea de analogii cu alte obiecte în vederea datării sau atribuirii unui atelier sau unei zone cunoscute, fiecare fișă mai conține: locul în care se află acum obiectul (cu specificarea numărului de inventar), locul din care provine (în special morminte), datarea cel puțin aproximativă, atelierul în care a fost confecționat, materialul, tehnica, dimensiunile, precum și bibliografia proprie.

Fișele obiectelor unicat sau ale celor caracteristice pentru o anume grupă din cadrul fiecărui tip sînt însoțite de desene fin caligrafiate.

Bogatul material ilustrativ de bună calitate — desene marginale la studiul introductiv, fotografii alb-negru și color ilustrînd piesele cele mai reprezentative și mai valoroase, însoțite de legende bilingve —, aparatul critic și lista bibliografică întregesc valoarea științific-documentară a cărții.

Avînd meritul de a grupa pentru prima dată după criterii strict științifice, sub forma unui repertoriu, piese cunoscute sau încă nepublicate, lucrarea se înscrie ca o contribuție importantă la cunoașterea tezaurului artei noastre feudale.

* București, ed. Meridiane, 1970.

T. S.